

Gugyori és Kutyakaparó I.*
(Egy alföldi csárdanévtípusról)

A tizennyolcadik századnak és a tizenkilencedik század első felének jellegzetes pusztai építményei voltak a csárdák, melyek az utazás és a pásztorélet szempontjából (különösen a török idők alatt elnéptelenedett Alföldön) pótolhatatlanok voltak. A mindennapi életben betöltött szerepüket (vö. DANKÓ: HBKézirTérk. 207) jól példázza, hogy a pásztor- és betyárfolklor számtalan dalban örökítette meg őket. Legszebb példája ennek az a hortobágyi betyárnóta, amelyik a Hajdúböszörmény körüli csárdákat szedte strófába: "Poródon a *Békás*, Réten a *Tirimpó*, | Túlsó városszálon van a *Messzelátó*; | Cifra *Külső csárda*, táncos a *Novella*, | Átkozott a *Zöldág*, gyilkos a *Kaszárnya*".

A csárdák nagyobb számban a török hódoltság megszűntével jöttek létre. Kialakulásuknak kedvezett a megszilárduló élet- és vagyónbiztonság (GYÓRFFY GYÖRGY, A csárda: Magyar falu – magyar ház. Bp., 1943. 226), minek következtében megindult a közlekedés az országutakon. Az utazóknak szükségük volt pihenőhelyekre, ahol magukat és jószágukat elláthatták (SZABÓ ISTVÁN, DebrKépKal.

* Folytatása a NÉ. 16. számában.

30: 76), hisz a hajdani falvaknak csak a romjaival találkozhatott a pihenő vágyó. A Nagykunság 34 községéből csak hat, a Kiskunság 42 falujából mindössze nyolc, Békés 61 községéből pedig tizenöt élte túl a török világot (ANTALFFY GYULA, A honi utazás története. Bp., [1943]. 211; ld. még SZABÓ FERENC: Ethn. 85 [1974]: 333–4).

Az Alföld első csárdái gyakran az elpusztult falvak helyére telepedtek, közülük nem egy nevében megőrizte a hajdani település nevét. Ilyen volt például a Hortobágyon a *Kötelesi csárda* vagy a *Korpádi csárda* (ZOLTAI: DebrSzele. 8: 277). Előfordult az is, hogy a csárda a falu egyetlen kőépületének, a templomnak a helyére épült annak köveiből, mint például a századunkban elpusztult (*Szent*) *Ágota csárda* a karcagi határban (GYÖRFFY: i. h.).¹

Az első pusztai csárdák közül sok az alföldi pásztorépítészet jellegzetes építményében, ún. *putri*-ban kapott helyet.² Ennek oka egyrészt az volt, hogy a legtöbb helyen nem állt rendelkezésre elegendő megfelelő építőanyag, másrészt – mivel e csárdák közül nem egy titkos italmérő helyként kezdte pályafutását – a hatóságok elől is megpróbáltak ilyen módon elbújni.

"A putrik 2–3 m széles és 1–1,5 m mély síkföldbe vagy partba vájt négyszögletes gödrök voltak, melybe gádor vezetett le. Teteje nyerges tető volt, vagy pedig a gödör le volt takarva rudakkal, a rudakra nádat, szalmát hánytak, erre pedig földet." (GYÖRFFY: i. h. 213–4). Ezeknek a *putricsárdák*-nak az emlékét csak néhány alföldi csárda neve őrizte meg. Funkcionális-szemantikai szempontból a *putricsárdára* utaló nevek az épület alakjáról, állagáról elnevezett kocsmá- és csárdanevek közé tartoznak (vö. *Aligáll(ó)*, *Görbe*, *Kajla*, *Lapos*). Ennek a típusnak legelterjedtebb neve a *Gugyori* volt, míg Petőfinek köszönhetően a legismertebb a *Kutyakaparó*.

A *putricsárdák* nevei három nagyobb csoportba sorolhatók:

I. Az első típust azok a nevek alkotják, amelyek 'viskó, kunyhó, földház' jelentésű közszókból eredeztethetők, s vagy jelentéshasadással (önmagukban csárdanévvé válva) vagy grammatikai szerkesztéssel (a *csárda* névrésszel kiegészülve) lettek csárdanévvé.

Kulipintyó [Püspökladány] 1844: *Kulipinyó* (KECSKÉS GYULA, Püspökladány újkori története helyneveiben. Püspökladány, 1974. 287). Földbe vájt pusztai csárda volt, eleinte titkos italmérés lehetett. 1864-ben már egy dülő neve, de ekkor még emlékeztek a csárdára.

Csárdaneveket sorolva GYÖRFFY ISTVÁN is említ egy pontosabban meg nem határozott *Kulipintyó*-t (i. h.).

¹Petőfinél is olvashatunk a csárdák illetén születéséről: "Hogy van, hogy e csárda kövekből épüle? | Holott kőtermésnek nyoma sincs körülle. | Itt régente falu avvagy város állott, | Mig nem nyögte hazánk a török rabságot; | ... | E hajdani várost földülta az ozmán, | Kő kövön nem maradt, csak az isten házán. | A templom maradt meg – de az is betegen – | Hogy a pusztulásnak gyászolója legyen. | És gyászolt a templom több hosszú századot, | Mig végre bujában össze nem roskadott. | Hogy haszna ne vesszen széthullott kövének, | Belöte e helyen csárdát építének." (A csárda romjai: Petőfi Sándor összes költeményei. Bp., 1972. 403).

²A csárdák ősi formája valamely halom oldalába vájt *putri* volt, ahol a csárdás bort mér az utasoknak" (GYÖRFFY, Pásztorépítés a magyar Alföldön: i. h. 217).

A *kulipintyó* 'kis ház; viskó' jelentése elég elterjedt volt a népnyelvben (MTsz. 1: 1246; ÚMTsz. 3: 628), a csárdanévből alakult.

Kutri [Dorozsma] "*Kutri* (nevű kocsmá Dorozsma területén)", "Az első katonai felvétel XVIII. 30. szelvényének »*Kutri wh*« feliratával azonosítható" (Magyarország történeti helységnévtára. [= TörtHnt.] Pest-Pilis-Solt megye és a Kiskunság (1773–1808). Bp., 1988. 140). Az ÚMTsz. a *kutri* szót 'putri' jelentésben ismeri (3: 658).

Pingyó 1. [Karcag] 1878: "a *Pingyó csárdához*" (BELLON, SzolMúzÉvk. 1973: 131); *Pingyó csárda* (SZÜCS, Pusztai szabadok. Bp., 1957. 102, 135). A Karcag és Kisújszállás közötti Karajános mocsár közlében jelzi SZÜCS SÁNDOR. 2. [Túrkeve] 1853: *Csudaballai pingyó* (SZABÓ: Ethn. 85 [1974]: 336); "»*Pingyó*« nevű *csárda*" (PESTYE hivatkozva közli KECSKÉS, i. m. 287). Csudabala Túrkevéhez tartozó külterületi lakott hely, a SZABÓ FERENC idézte összeírás még Békés megye Sárreti járásához tartozóként említi.

KECSKÉS a *Kulipintyó*-val veti össze a *Pingyó*-t. Valószínűleg igaza van, és a *Pingyó* a *kulipintyó* Tiszántúlon használatos *kulipingyó* alakváltozatából (vö. ÚMTsz. 3: 628) rövidült. A *Pingyó* közszói használatára nincs adatom, lehet hogy csak csárdanévként fordul elő.

Putri 1. [Abony] 1830: *Putri csárda*. Az Abonyhoz tartozó Paládicsi pusztán állt, a másik neve *Lebuj* volt (SCHRAM: Nyr. 91 [1967]: 487). 2. [Ecseg pusztá] *Putri csárda* (BERECZKI: Ethn. 58 [1947]: 259, 262; DANKÓ: Nyr. 81 [1957]: 313, 315; SZÜCS S., Pusztai szabadok 138, 144; NéprLex. 1: 467). Ecseg pusztá közepén, a mai Ecsegfalva körül állt, ott, ahol a Túrkevéről Egyházhalmára vezető út áthaladt a Berettyón. 3. [Péteri] *Péteri putri csárda* (PESTY FRIGYES kéziratos helynévtárából. Pest-Pilis-Solt vármegye és kiegészítések. Szentendre, 1984. 280). 4. [Szeged–Kiskundorozsma] 1778: "Diversorium *Putri*"; 1785: "*Putri W.[irts]H.[aus]*"; 1826: "*Putrinál* (...) *Putrin* belől"; 1827: "*Putri* felé"; 1829: "[az] ut (...) a *Putrinak* visz"; 1830: *Putri kortsmánál*; 1831, 1855: *Putri*; 1877: "*Putri* rét d.[ülő]" (INCZEFI: NyudÉrt. 22 [1960]: 73); 1864: *Putri Csárda* (PESTY FRIGYES kéziratos helynévtárából 1. Jászkunság. Kecskemét–Solnok, 1978. 3); 1904: "Nevezetes volt a *Putri-csárda* is, valamikor gyülevész népeknek a fészke. Mellette kiterjedt nádas, amelyben megbújhattak szükség esetén" (Tömörkénytől idézi PÉTER L.: Nyr. 89 [1965]: 101); *Putri* (SzegSz. 1: 230; 2: 338). Szegedtől nem messze, Kiskundorozsma felé volt ez a híres csárda, a Maty hídjánál. SZABÓ F. szerint dupla fala volt a folyosójának, s így kiváló rejtkehelye volt a fegyvereknek és a rabolt kincseknek (A dél-alföldi betyárvilág. Gyula, 1964. 67). 5. 1840: *Putri kortsma* (SCHRAM: Nyr. 91 [1967]: 487). A ladányi határban volt, de hogy a sok Ladány közül melyikben, azt nem közlik.

A *putri* a földháznak, a szilaj pásztorok télire sárból és vesszőből épített, földbe ásott kunyhójának a legismertebb elnevezése (CzF. 5: 381; MTsz. 2: 234; ÉrtSz. 5: 864; NéprLex. 4: 282), ezért is találjuk meg több csárda nevében.

Vinnyó [Debrecen] 1794: *Vinnyó csapszék* (Balmazújváros kamarai összeírása); 1851: *Vinyhó* vagy *Vinnyó* pusztai csárda (RÉVÉSZ: ÚjMMúz. 2/1 (1851/52); *Vinnyó cs.[árda]*; "a *Vinnyó* nevű *csárdát*" (ZOLTAI: DebrSzele. 8: 277; Révai-Lex. 10: 278–9

közötti térképen). Debrecen és Balmazújváros határán állt, ZOLTAI 1783-tól ismer rá adatokat.

A *vinnyó* ~ *vinnyó* tájszó 'viskó' jelentésben él(t) (CzF. 6: 1063; MTsz. 2: 1002). Az alakváltozatok kialakulásában bizonyára más 'kunyhó, putri' jelentésű szavaknak is szerepe volt.

II. Tárgyalt névtípusunk második csoportjába azokat a neveket tehetjük, amelyek a csárda épületének legjellegzetesebb vonására: annak kinézetére utalnak. Az ecsegi *Putri*-ről például ezt írják: "Földbe ásott bogárhátú nagy viskó volt" (Szűcs, Pusztai szabadok. 138), "Jellegzetes pusztai építmény volt. Félig a földbe volt süppedve, messzebről nem is látszott" (DANKÓ: Nyr. 81 [1957]: 313). Mivel ezeknek a földbe vájt épületeknek tulajdonképpen csak a tetejük látszott, s a leggyakrabban ez is be volt fedve a kiásott földdel, messzebről úgy néztek ki, mint egy földkupac vagy mint egy összeroskadt ház, ami tréfás asszociációval egy "guggoló, kuporgó" épület képzetét kelthette (vö. CSEFKÓ: MNy. 45 [1949]: 84). Éppen ezért ennek a típusnak a nevei a *guggol* ige szinonimáiból, a *gugyor(og)*-ból és a *kucor(og)*-ból keletkeztek. Hasonló névadó motívumuk alapján idesorolhatók volnának a (*Kutya*)*kaparás*, *Kutyakaparó*-féle nevek is, de ezeket az etimológiai problémák miatt külön tárgyalom.

Gugyori 1. [Biharpüspöki] 1834, 1896: *Gugyori csárda* (TIMÁR: MNy. 46 [1950]: 184; vö. még *Gugyoritanya*: Hnt. 1944: 242). 2. [Debrecen] *Gugyori* (OLÁH: NyF. 26 [1906]: 22; ZOLTAI: DebrSzle. 7: 278, 282; Uó., Debrecen a török uralom végén. Bp., 1905. 108; BALKÁNYI SZABÓ, Debrecen helynevei. Debrecen, 1865. 21–22); *gugyori* (SZABÓ: DebrKépKal. 30: 79; *Gugyori cs.[árda]* (ZOLTAI: DebrSzle. 8: 277); 1902: *Gugyori csárda* (TIMÁR: i. h.). 1731-ben építette Barak István tőzsér; Debrecentől délre a mikepércsi határ közelében volt. 3. [Egri] *Gugyori*: "Hajdani korcsmanév" (SzamSz. 1: 335). 4. [Fegyvernek, Bihar vm.] 1877, 1882: *Gugyori csárda* (TIMÁR: i. h. 183; Hnt. 1882: 109). A 1893-as Hnt. *Gugyori* cs. adata nyilvánvalóan nyomdahiába (179). 5. [Gyoma] *Gugyori-csárda* (HÉVVÍZI SÁNDOR, Gyoma földrajzi nevei: Gyomai tanulmányok. Gyoma, 1977. 437). Közelében volt a *Kucori-csárda*. 6. [Hajdúhadház] *Gugyori* (É. KISS: DebrDériMúzÉvk. 1967: 454). Hajdúhadház és Téglás között volt. 7. [Hosszúpályi] 1829–1851: *Gugyori csárda* (TIMÁR: i. h.). 8. [Kaba] *Gugyori-csárda* (KECSKÉS, i. m. 216). Kaba és Püspökladány között volt. 9. [Köröstarján, Bihar vm.] 1877–1907: *Gugyori csárda* (TIMÁR: i. h. 183–4; Hnt. 1882: 109; 1893: 179, 1907: 351). 10. [Magyarkéc, Bihar vm.] 1826: *Gugyuri*, 1827: *Gugyuri csárda* (TIMÁR: i. h. 183), *Gugyori csárda* (Hnt. 1907: 351). 11. [Nagygyanté (Mezőgyán)] *Gugyori csárda* (NéprLex. 1: 467). 12. [Túrkeve] *Gugyori* (SZÜCS SÁNDOR, A régi Sárrét világa. Bp., 1942. 33, 52; Uó., Pusztai szabadok 116); *Gugyori csárda* (TIMÁR: i. h. 184). 13. [Vésztő] 1864: *Gugyori csárda* (Békés megye PESTY FRIGYES helynévgyűjtésében 106); *Gugyori csárda* (DOMOKOS: Vésztő története. Vésztő, 1982. 379; SZABÓ: Ethn. 85 [1974]: 334; vö. még *Gugyori-lapos*: Magyarország földrajzinév-tára 2. Békés megye. Bp., 1980). Bizonyára a a vésztői csárdára vonatkozik SZABÓ "Békés megye, Sárréti járás" helymegjelöléssel közölt adata is: 1853: *Gugyori* (Ethn. 85 [1974]: 336).

GYÖRFFY ISTVÁN is említi egy *Gugyori*-t (i. h. 227), de helyét nem közli.³

Csárdanevünk eredetére több magyarázatot is ismerünk. Ezek egy része a *Gugyori*-k elterjedtségét és névrendszerbeli helyét megvizsgálva teljes bizonyossággal tévesnek minősíthető. DOMOKOS például a véstői csárdáról azt írja, hogy "Állítólag a kocsmárost hívták *Gugyorinak*" (i. h.), míg É. KISS a *gugyi* 'pálinka' szóból próbálja megmagyarázni a *Gugyori*-t, ami szerinte a. m. 'gugyis, pálinkás'. Magyarázatából nem derül ki, hogy hogyan alakult a *gugyi Gugyori*-vá, ám az alakotani problémáknál súlyosabb ellenérv a csárdanevek rendszere, ugyanis a *Söröző*, *Borkóstoló* típusú eltekintve egyedül a felettébb bizonytalan adatoltságú *Papramorgó* csárda (helymegjelölés nélkül: CSEFKÓ: MNy. 46 [1950]: 168) említhető csak mint italáról elnevezett italmérő hely.

Figyelmen kívül hagyva ezeket az elképzeléseket, annyi bizonyos, hogy a *Gugyori*-ban a *gugyor*- 'guggol' igető található (vö. *gugyorodik* 'leguggol': CzF. 2: 1131; MTsz. 1: 728; 'kuporodik, guggol': ÚMTsz. 2: 700; *gugyorog* 'guggol': BALLAGI 1: 471; SzegSz. 1: 518; *legugyor(odik)* 'lekuporodik, leguggol': ÚMTsz. 3: 780), ami a csárdanevekben gyakori *-i* deverbális képzővel (vö. például *Becsalí*, *Betéri*, *Csalí*, *Kucori*, *Lebukí* stb.) alkotja a nevet (ugyanígy véli BALKÁNYI SZABÓ, i. m. 21–22 és CSEFKÓ is: MNy. 45 [1949]: 84). A névadás motívuma a közzétévők szerint a vendégek "viselkedése" volt (vö. a III. pont alatti nevekkel), ami a csárda kicsinységéből, alacsonyságából eredt: "ezek félig földbe vájt pusztai vendégfogadók voltak, s ha a vendég oda be akart menni, le kellett gugyorodnia, kucorognia kellett, hogy beférjen az ajtón" (Hévvízi: Gyomai tanulmányok 437; ugyanígy: BALKÁNYI SZABÓ, i. h.). Ez azonban inkább csak másodlagos motívum lehet, és feltehetőleg azon adatközlők magyarázatából származik, akik a csárdát eredeti "névszerzési" állapotában nem ismerték.⁴ Az természetesen tagadhatatlan, hogy a név (miként a II. pont alább felsorolandó többi neve is) komplex módon mindkét asszociációt magában hordozhatja, ám mégis valószínűbbnek látszik, hogy a névadás oka a csárda "guggoló" épülete. Erre a szemléletre utalnak Arany János sorai is, aki így ír egy pusztai vityillőről, csószházzról: "Füstös vityilló áll tehát, vagy ül, | Vagy guggol, összetörped, zsugorog | Sik pusztaságban mélán egyedül" (Arany János összes költeményei. Magyar Klasszikusok. Bp., 1978. 1: 603).

Kucorgó 1. [Nagykőrös] 1830: *Kutzorgó kortsma* (SCHRAM: Nyt. 91 [1967]: 487). 2. [Ófehértó] *Kucorgó*, 1870: *Kuczorgó* (MEZÓ, A baktalórántházi járás földrajzi nevei. Nyíregyháza, 1967. 112). Ma egy szántó neve, hajdan csárda volt. 3. [Tiszafüred] *Kucorgó csárda* Egy 18–19. századi csárdákat bemutató térkép jelzi Martfű felé (SzolMúzÉvk. 1973: 180). 4. [Tószeg] 1864: *kuczogó* (PESTY FRIGYES kéziratos

³Valószínűleg egy csárda neve volt, illetve egy csárda nevéből származott 1. [Bere, Szatmár vm.] *Gugyoripusztá* (Hnt. 1944: 242); 2. [Csételek] 1828: *Gugyori* (HBKézirTérk. 295); 3. [Esztár] *Gugyori* (Magyarország földrajzinév-tára 2. Hajdú-Bihar megye. Bp., 1981); 4. [Kokad] 1930: *Gugyari dűlő* (HBKézirTérk. 314); vö. még *Gugyori-dűlő* (Mo. földr.név-tára 2. HBm.); 5. [Köbölkut, Bihar vm.] *Gugyori tanya* (Hnt. 1907: 351); 6. [Monostorpályi] *Gugyori* (külterületi lakott hely) (Hnt. 1967: 439; 1973: 555; 1985: 302; Mo. földr.név-tára 2. HBm.).

⁴Vö. "[A *Gugyori*] bizonyosan guny vagy tréfás nevezet a legugyorodástól, jelenteni akarván ezzel annak kicsinységét, alacsonyságát, mint a melyben csak gugyorodva lehet lenni, noha a jelenlegi csapszék épülete elég magas" (BALKÁNYI SZABÓ, i. h.).

helynévtárából. 2. Külső-Szolnok. Kecskemét–Solnok, 1979. 141); 1864: "Lapos halom (...) Ezen fekszik egy úgy nevezett *Kuczorgó csárda*" (PESTY FRIGYES kéziratos helynévtárából. Pest-Pilis-Solt 423). A 18–19. századi csárdákat bemutató térkép is jelzi (SzolMúzÉvk. 1973: 180).

BENKÓCZY említ valahonnan az Alföldről egy *Kucorgó* nevű csárdát (Nyr. 35 [1906]: 238), és van egy kiskunsági adat 1785-ből is: *Kutzorgó* (TörtHnt. Pest-Pilis-Solt... 94). Valószínűleg mindkettő a Nagykőröshöz tartozó csárdára vonatkozik.

Az ófehértói *Kucorgó*-ról azt tartja a néphagyomány, hogy "olyan kicsi, hogy csak kucorogtak benne a vendégek. Egy másik magyarázat szerint a csárdában három betyár lakott, itt kucorogtak, itt bújtak meg a pandúrok elől" (MEZŐ, i. m.). A névadás valódi motivációja bizonyára a *Gugyori*-éval azonos.

Kucori 1. [Gyoma] *Kucori-csárda* (Hévvízi i. h.). Nem azonos a közelben levő *Gugyori-csárdá*-val. **2.** [Szentés] 1838: "...*Kutzori kortszmák*" (CsmL /SzF/ Szentés Város Közönségének iratai 412/183. sz.); 1862: "*Kuczori Csárda* Kurcza gát mellett" (CsmL /SzF/ IV. 262); *Kucori (csárda)* (ZSÍROS KATALIN, Szentés földrajzi nevei. Szentés, 1990. 70). **3.** [Túrkeve] *Kucori csárda* (Szűcs, Betyárok, pandúrok és egyéb régi hírességek. Bp., 1969. 149). Túrkeve és Törökszentmiklós között volt, nem lehetetlen, hogy a túrkevei *Gugyori*-val azonos.

Kuczori: Helyének meghatározása nélkül közli TURI MÉSZÁROS (Nyr. 10 [1881]: 144), és valahonnan az Alföldről BENKÓCZY (*Kucori*: i. h.).

Kucsorgó [Dorog és Tokaj között] *Kucsorgó csárda* (ANTALFFY, A honi utazás története 213). Mivel a Tiszántúlon nem szokásos a *kucorog* ige *kucorog* alakváltozata, amelyből az ANTALFFY idézte név magyarázható lenne, elképzelhető, hogy a *Kutzorgó* hibás olvasatából származik ez az adat.

KIS TAMÁS

Gugyori és Kutyakaparó II.* (Egy alföldi csárdanévtípusról)

III. A putricsárdák neveinek harmadik típusát azok a nevek képviselik, amelyek a csárda vendégeinek valamely szokásos viselkedésére utalnak. Mivel ezek a földbe vájt italmérő helyek alacsonyak és talajszintnél alacsonyabban lévőek, ide csak lehajolva, „lebújva” lehetett bejutni. Ebből a motívumból keletkeztek az itt felsorolandó nevek.

Buki [Szeged] 1839: *Buki* (INCZEFI, Makó 155); 1877: *Buki csárda* (Tömörkénytől idézi PÉTER L.: Nyr. 89: 99); „Volt *Buki* meg *Lébuki*” (Tömörkénytől idézi BÁLINT, A szögedi nemzet 101). INCZEFI Marosleléhez tartozóként említi a csárdát, de feltehetően ugyanarra az objektumra vonatkozik az ő utalása is.

A *Buki* egyaránt származhat a *Bebuki* és a *Lebuki* (ld. alább) csárdanévből.

Lebuj 1. [Abony] 1830: *Lebuj* (SCHRAM: Nyr. 91: 487). Az Abonyhoz tartozó Paládicsi pusztán volt. Másik neve: *Putri*. **2.** [Hajdúböszörmény] 1761: „öszve találkoztak (...) a *Lebujnál*”; 1773: „*Lebuji* vagy Sz. Györgyi (...) Csaplár”; 1785: „*Lebujj* nevezetű Csapszék”; 1786: „Jánosi János *Lebuji* Csaplár”; 1794: *Lebuj* (H. FEKETE: MNyTK. 102. sz. 81; ugyanezek az adatok némi eltéréssel megtalálhatók LÉVAI-nál is: Józsa története a földrajzi nevek

* A tanulmány első részét l. NÉ. 15. sz. 180–5.

tükrében. Debrecen, 1981. 30); *Lebuj* (Révai-Lex. X, 278–9 közötti térképen); *Lebuj cs.[árda]* (ZOLTAI: DebrSzle. 8: 277); „*Lebúj* (...) nevű csárdák” (uo. 278; *Lebuj csárda* (H. FEKETE i. m.; LÉVAI, i. m. 18, 30). Debrecen és Hajdúböszörmény között feleútban állt, Józsától északra. Böszörmény város tulajdona volt. Vö. *Lebuj csárda*. 3. [Jánoshida] *Lébuj*, 1864: *Lebuj* (Szolnok m. I. 15/264). Régen kocsmá volt, ma major. 4. [Magyarkéc] *Lebuj* (TIMÁR: MNy. 46: 183). 5. [Tarnalelesz] *Lébúj-kocsmá* (Heves m. I. 35/39). 6. [Vereb] „*Lebuj* (nevű vendégfogadó Vereb területén)” (TörtHnt. Fejér m. Bp., 1987. 60). 7. [Zalavár] 1832: *Lebuj*. „Egyes kortsma” Zala megyében, a nagyvázsony–nagykanizsai úton (SCHRAM: Nyr. 91: 488). Föltehetőleg a zalavári *Lebuj*-ról van szó; vö. *Lébuj*: pusztá Zalaváron (Zala m. II. 29/25); ld. még *Lebuj csárda* alatt is.

A CzF. a köznép adta csárdanevek között sorolja fel a *Lebúj*-t (1: 907).

Lebuj 1. [Hajdúböszörmény] 1828: *Lebuj csárda* (H. FEKETE: i. h.). 2. [Zalavár] *Lébuj csárda* (Zala m. II. 29/29). A *Lebuj csárda* valószínűleg képzéses kiegészüléssel keletkezett; kevésbé valószínű, hogy az *-i* a *Gugyori*-nál bemutatott csárdanévképző lenne.

Lebujosi [Tizsaszőlős] 1864: *lebujosi korcsma* (PESTY... Külső-Szolnok 135).

Nyilvánvalóan a *Lebuj*-jal összefüggő csárdanévről van szó, bár alakulása nem világos. Vagy a *Lebuj* kapott képzéses kiegészüléssel egy *-ósi* toldalékot, vagy a *lebújó* igenév vette fel a *-si* képzőt és vált ilyen alakban tulajdonnévvé.

Lebujt [Lovasberény] 1864: *Lebujt* (PESTY FRIGYES helységnévtára, Fejér megye: Fejér megye Történeti Évkönyve 11. Székesfehérvár, 1977. 236).¹

A *-t* morféma eredete meglehetősen bizonytalan. Elképzelhető, hogy más csárdanevekhez hasonlóan a *Lebujt* is igei alakulat (vö. *Aligáll*, *Aligcsepeg*, *Aligvár*, *Bárnevolna*, *Betekincs*, *Ebgondolta*, *Ebkérdi*, *Irigyli*, *Nekeresd*, *Nyugszom*), bár az is lehet, hogy névszói eredetű, s a *Lebuj* név tárgyragos alakja rögzült a névben.

Lebuki 1. [Apostag] 1830: *Lebuki kortsma* (SCHRAM: Nyr. 91: 487. 2. [Bajsa] *Lebuki csárda* (PENAVIN–MATIJEVICS–MIRNICS, Bácsstopolya és környéke földrajzi neveinek adattára. Újvidék, 1975. 64). 3. [Hódmezővásárhely–Szentetornya] 1789: *Lebuki csárda* (HmvLev. Rvi A3. 16.b.); 1853: *Lebuki* (SZABÓ: Ethn. 85: 336); *Lébuki-csárda*, 1864: „*Lebuki*, egy hasonló nevű *Csárdáról*”; 1900: *Lebuki csárda* (HAJDÚ MIHÁLY, A vásárhelyi pusztá helynevei 86); 1864: „*Csárdák* (...) *Lebuki csárda* a Szentesi útba” (Békés megye PESTY FRIGYES helynévgyűjtésében. 102); *Lebuki csárda* (BODNÁR BÉLA: Tan.-ok Csong. m. tört.-éből V2. 120; INCZEFI, Makó 156). Békés és Csongrád vármegye határán, Orosházától nem messze a régi Újvárosi pusztán állt öt út találkozásánál, a szentes–orosházi út mentén. Az 1784-ben készült első katonai felvétel már feltünteteti. A múlt század 90-es éveiben villám csapott bele és „méggyulladt a *Lébuki-csárda*”, ahogy a népdal mondja

¹ Vö. [Nagygyimót] *Lébujt*; 1864: *Lebujt*: (Veszp. m. II. 30/6, falurész).

(SZABÓ, A dél-alföldi betyárvilág 150). A tulajdonos baljós jelnek vette, s nem merte újra felépíteni (uo.). 4. [Nagyfény] *Lebuki-csárda* (PENAVIN-MATIJEVICS, Szabadka és környéke földrajzi neveinek adattára. Újvidék, 1976. 169). 5. [Szeged] *Lébuki-csárda*: a mai Sándorfalva északkeleti részén álló uradalmi csárda a múlt század derekán (SzegSz. 1: 230, 2: 21); *Lébuki* (Tömörkénytől idézi BÁLINT: A szögedi nemzet 101); *Lebuki* (ANTALFFY, i. m. 214).

JÓKAI MÓR a csárdák romlásáról írva említ egy *Lebuki csárdá*-t (Vasárnapi Ujság 5: 518), de helyét nem közli. Semmi közelebbit nem tudunk az Életképek bemutatta csárdáról sem: 1846: „sem a ‚Békást‘, sem a ‚Betekints‘-et olly aljas-, olly undorítónak nem találtam, mint a *Lebukit*” (1: 75). Vö. még *Lébuki csárdá* (SzlavSz. 1: 116).

IV. Az ebben a pontban bemutatandó nevek tipológiailag a *Gygyori*-féle nevekkal mutatnak rokonságot, ugyanis mindkét esetben fontos szerepe van a névadásban az épület külsejéből, kinézetéből eredő metaforikus képzettársításoknak. Ennek ellenére célszerűbbnek látszik külön tárgyalni őket. A szócikkeket, eltérően az eddigi bemutatástól, nem nevekre, hanem csárdákra rendezve adom közre, ugyanis így jobban látható a tárgyalt nevek időbeli és területi eloszlása, ami némi adalék lehet névfejtésben, különösen az "eredetibb" váltzat megtalálásában.

1. [Cegléd] II. kat. felm.: *Kutyak-Kaparas* (!), 1847–50: *Kaparási kocsm*a (HIDVÉGI LAJOS: Pusztabokrok. Cegléd, 1984. 105; *Kaparó* (BALLAGI: Nyr. 1: 386); *Kutyakaparási csárda* (uo.; vö. SZÚCS, Pusztai szabadok 140); *Kutyakaparó* (BALLAGI: uo.). Később inkább *Kecskéscsárda* néven említették. 2. [Debrecen] *Kaparó csárda* (KOVÁCS GERGELYNÉ, Debrecen (Panoráma). Bp., 1981. 174). KOVÁCSNÉ szerint útkaparóházból alakították át. Amennyiben ez a magyarázat helyes, a debreceni csárdanévé nem ebbe a típusba tartozik. 3. [Demecser] 1828: *Kutyakaparásicsárda* (KISS LAJOS, Régi Rétköz. Bp., 1961. 53). 4. [Döge] 1948: *Kaparókocsm*a (uo. 91). 5. [Ecsér] „Az első katonai felvétel XV. 21. szelvényén szerepel »Kutya Kaparas« felirat” (TörtHnt. Pest-Pilis-Solt... 151). Vö. még: [Ecsér] 1780–81: *Kender-Kaparas*; 1796–99: *Kenderes*; *Kender Kaparas* (uo. 54). A közétevéők szerint a *Kenderes* és a *Kutyakaparas* egymáshoz közeli, de különböző kocsmák voltak. Eszerint a *Kutyakaparas*-nak volt *Kaparas* névváltozata is (?). 6. [Kistelek] 1788: „Pest felé egy órányi járásra vagyon Kistelektől az a' hires csárda, melyre a' *Kutyakaparas*nak neve száradott” (DUGONITS, Etelka. 1–2. Pozsony és Pest, 18053. 1: 239); *Kutyakaparási-csárda* (SzegSz. 1: 230); *Kutyakaparas* (uo. 859). BÁLINT Szegeden említi, valószínűleg azonos a kistelekivel. ANTALFFY ezt mondja róla: „a *Kutyakaparó* (...) a pusztaszeri határban található, távol minden főbb közlekedési úttól. (...) inkább csak a pusztai népet szolgálja, meg a csongrád-kistelki útra vetődő vándort” (A honi utazás története 214). 7. [Kocsér] A Nagyőrös és a Kecskemét helymegjelöléssel közölt neveket is ide soroltam, feltehetően azok is a leghíresebb, Petőfi által is megénekelte, a

nagykőrös–tetéleni úton, hat út kereszteződésében álló *Kutyakaparó* csárdára (vö. PetőfiSz. 2: 311) vonatkoznak.¹ 1847: „Kivül-belül szomoru csárda ez | A *Kutyakaparó*, | éhen szomjan szokott itt maradni | A jámbor utazó” (Petőfi Sándor, *Kutyakaparó: Petőfi Sándor összes költeményei*. Bp., 1972. 573). [Kocsér] I. kat. felm.: *Kutya Kaparas Csarda*; mai térképeken: *Kaparási cs., Kutyakaparócsárda* (HIDVÉGI, i. m. 116); 1864: *Kaparás csárda* (PESTY... Jászkunság 60; PESTY... Pest-Pilis-Solt 515). Talán erre vonatkozik ANTALFFY adata is: „Kecskemétről Szolnokra haladtában is talál négy csárdát az utazó: (...) a *Kaparást...*” (A honi utazás története 214). Egy 18–19. századi csárdákat bemutató térkép is jelez Kocsértől Szolnok felé egy *Kaparási csárdá-t* (SzolMúzÉvk. 1973: 180). [Kecskemét] *Kutyakaparó csárda* (SZÜCS, Pusztai szabadok 139–140; NéprLex. 1: 467); *Kutyakaparócsárda*, külterületi településrész (Mo. földr.név-tára 2. Pest m. Bp., 1979); [Nagykőrös] 1803: *Kutyakaparosi* (SCHRAM: Nyr. 91: 486). A Jókai Mórnál olvasható *Kutyakaparói* (Vasárnapi Ujság 5: 513) is a kocséri csárdával azonos.

8. [Köncsög puszta, Helvécia] 1822: *Kaparósi csárda* (SCHRAM: Nyr. 91: 486). Esetleg íráshiba, és a *Kaparási*-val azonos név. 9. [Makó] 1802: „*Kaparási Csardáért*”; 1804: „*Kaparási csárdába*”; 1812: „*KaparásiCsardatúl*” (INCZEFI, Makó 182–3); 1853: *Kaparási* (Ethn. 85: 334). Makótól északkeletre volt. TÁBORI GYÖRGY (Körös Népe 2: 76) és SZABÓ FERENC (i. h.) Tótkomlós mellett említenek egy *Kaparási csárdá-t*, ez bizonyára azonos az INCZEFI által Makónál idézettel. A Hármashalmon állott, az 1900-as évek táján bontották le. 10. [Ordasháza] 1795: *Kutya-Kaparas* (TörtHnt. Pest-Pilis-Solt... 96). 11. [Örkény] „a pest–kecskemét–szegedi országúton Ócsa és Örkény között feleúton a *Kaparás*” (ANTALFFY, i. m. 213). 12. [Tiszafüred] *Kaparócsárda* (külterületi településrész) (Mo. földr.név-tára 2. Szolnok m. Bp., 1980). 13. [Szelőce] *Kaparási korcsma* (Hnt. 1893: 240).

Egy *Kaparás-t* helyének közlése nélkül idéz NAGY CZIROK LÁSZLÓ: 1808: „A *kaparási* kocsmárostól” (Betyárélet a Kiskunságon. Bp., 1965. 11). Valamelyik *Kaparási csárdá-ról* nóta is szól: „Betértem a *kaparási csárdába*” (BENKÓCZY: Nyr. 35: 238).

ANTALFFY pontosabb helymegjelölés nélkül a Balaton mellett említ egy *Kaparó-t* (A honi utazás története 215), BENKÓCZY pedig az Alföldről egy lokalizálatlan *Kutyakaparó-ra* hoz adatot (Nyr. 35: 283). Volt még egy *Kutyakaparó* valahol Veszprém megyében is (A Gyöngyösi csárda. Szerk. ZÁKONYI FERENC. 1958¹⁰. 3).²

¹ ERŐS ZOLTÁN, Magyar irodalmi helynevek A-tól Z-ig (Bp., 1985) Nagykőrös alatt említve (!) tévesen Kiskőrös és Kocsér határvonalára helyezi (101).

² Vö. még **Kaparás**: 1. *Alsó-Kaparás* [Nyitra m.] (Hnt. 1882: 7); 2. *Felső-Kaparás* [Nyitra m.] (Hnt. 1882: 89); 3. [Nagykopáncs, Csanád vm.] *Kaparásdülő* (Hnt. 1944: 298; 1956: 315); 4. [Nagysurány] *Kaparás* (Hnt. 1892: 1221; 1907: 461), *Kaparáspuszta* (Hnt. 1944: 298); 5. [Sári] "A Váci pp 1813. évi schematizmusa szerint Sári filiái voltak még: (...) *Kaparás* 7 rk és 1 ref, ev lakossal, 1/4 óra távolságra" (TörtHnt. Pest-Pilis-Solt... 157), *Kaparás* (Hnt. 1907: 461), *Kaparáspuszta* (Hnt. 1926: 149; 1933: 284); 6. [Sárkány, Esztergom m.] *Kaparásmajor*

A *Kutyakaparó* Petőfi versének köszönhetően – bár ezt sem elterjedtsége, sem pedig valamilyen hozzáfűződő nevezetesebb esemény nem indokolja – a legismertebb csárdánévünk, amit a jellegzetes, tréfás csárdanevek között rendre felsorolnak (CZF. 1: 907; GYÖRFFY, i. m.; BÁRCZI, Szók.² 148; LACZKÓ-nál a *Kutyakaparási* szerepel a játszói szóképzés egyik eseteként: NyF. 49. sz. 28).

A *Kutyakaparó*-féle nevek eredete mindmáig ismeretlen. Az eddig előforduló magyarázatok nem igazán meggyőzőek, sokkal inkább a névhez kapcsolódó anekdoták ezek, mint sem valódi motívumok, tulajdonképpen a név és denotátuma közötti utólagos kapcsolatteremtésről beszélhetünk esetükben (vö. a *Bánom*-mal: SZABÓ DÉNES: NytudÉrt. 70. sz. 111–6 és a *Morgó*-val: KIS TAMÁS: Nyr. 115: 263–7).

Az egyik feltevés szerint azért hívják *Kutyakaparó*-nak, mert a régi nagy lakomák emlékét őrző maradékot kapargatták ki itt a kutyák (SZÜCS, Pusztaí szabadok 139–50; SZÜCS egy másik könyvéből ezt idézi CSEFKÓ is: MNy. 46: 168–9). Eszerint egy virágzó csárda emlékét őrzi a név. Mások szerint éppen ellenkezőleg: itt még a kutya se talált ennivalót, annyit ér az egész csárda, mint az, amit a szükségét elvégzett kutya bekapar, némi enyhítéssel egy kutyakaparást. Ezért is hívják más néven *Kutyakaparási csárdá*-nak (CSEFKÓ: uo.). (Ez utóbbi feltevés szépséghibái között megemlítendő az a tény, hogy a kutya nem szokta elkaparni ürülékét, legfeljebb a megmaradt ételt ássa el.) HIDVÉGI LAJOS egyik adatközlője újabb magyarázattal szolgál: „A népek azt beszélnek, hogy egy juhász kutyája aranyat kapart ki, egyet bevitt a gazdájához, abból építette a csárdát, a *Kutyakaparót*” (i. m.). Hasonló történetre DUGONITS-nál is van utalás az Etelkában: „Csak egy puska lövésnyire vagy on azon Csárdához, amint Pusztaszer felé mennek, ama homok-domb mellynek közepéből kivonatott ama rézládika”, amit ti. egy kutya kapart ki (Etelka³ 1: 239).

Említést érdemel, bár az általam ismert adatok nem támasztják alá, PÉTER LÁSZLÓ feltevése is. A *kurta kocsmá* kapcsán ezt írja: „Nincs kizárva azonban az sem, hogy a *kurta* a. m. *kutya* jelentésváltozáson keresztül (vö. HASAN EREN: MNy. XLII, 56) valamilyen kapcsolatban lehet ez az elnevezés a (...) *Kutyakaparó* (...) csárdával (...), és a népdalainkból ismert *Kutyakaparási*

(Hnt. 1882: 143), *Kaparás* (Hnt. 1892: 1221), *Kaparáspuszta* (Hnt. 1907: 461): 7. [Szelőce, Nyitra vm.] *Kaparás p.* (Hnt. 1907: 461). **Kaparó**: 1. [Balmazújváros] *Kaparózug* (Hnt. 1956: 315); 2. [Bükkaranyos] *Kaparóvölgy* (Hnt. 1944: 298); 3. [Farmos] *Kaparótanya* (Hnt. 1956: 315), *Kaparó*, terület (Mo. földr.név-tára 2. Pest m.); 4. [Guszona, Gömör és Kis-Hont vm.] *Kaparó* (Hnt. 1882: 143, 1893: 240); 5. [Kisterenye, Nógrád és Hont vm.] *Kaparópuszta* (Hnt. 1926: 149); 6. [Napkor] *Kaparó tanya* (Hnt. 1907: 461); 7. [Várgede, Gömör és Kis-Hont vm.] *Kaparópuszta* (Hnt. 1907: 461, 1944: 298); 8. [Vizslás, Nógrád vm.] *Kaparó* (Hnt. 1882: 143, 1893: 240), *Kaparó telep* (Hnt. 1892: 1221), *Kaparópuszta* (Hnt. 1907: 461, 1926: 149, 1933: 284, 1956: 315). **Kaparósi**: [Alsószolca] *Kaparósitanya* (Hnt. 1907: 461, 1926: 149, 1933: 284, 1944: 298, 1956: 315, 1967: 109). **Kutyakaparó**: puszta Borsod megyében (CzF. III, 1221). – Feltűnő, hogy a puszták és a csárdák területileg mennyire elkülönülnek.

csárdával. Ez az összefüggés előttem azonban nem világos” (MŰy. 45: 328). (HASAN EREN szerint a *kurta* a *kutya* szó szinonimájaként is előfordul.)

A névfejtés e magyarázatok segítségével nemigen lehetséges. Csárdanevünk eredetének kérdésében a névváltozatok (*Kaparás, Kaparási, Kaparó, Kaparósi, Kutyakaparás, Kutyakaparási, Kutyakaparó, Kutyakaparói, Kutyakaparósi*) és a névrendszer, a névadási szokások adhatnak némi támogatást.¹ Az egyszerű előforduló (*Kutya*)*kaparósi* és *Kutyakaparó* neveket mint az utólagos „értelmesítés” egyik tipikus módjával, képzéses kiegészüléssel alkotottakat a név eredete szempontjából feltehetőleg másodlagosnak tekinthetjük, ha meglétüket egyáltalán elfogadjuk. (A *Kutyakaparósi* és a *Kaparósi* esetében ugyanis olvasati vagy íráshibát is feltételezhetünk, míg a *Kutyakaparói* JÓKAI egyéni találmánya is lehet.) Hasonlóképpen másodlagosak jelen vizsgálatunk szempontjából a szintén képzéses kiegészüléssel létrejött, bár egyébként vitathatatlanul élő névként létezett *Kutyakaparási* és *Kaparási* alakok.

A (*Kutya*)*kaparás* és a (*Kutya*)*kaparó* nevek közül az előbbieket látszanak eredetibbnek. Feltűnő, hogy a Kiskunságon, ahol a név a legelterjedtebb, mind a nyolc adatolt településen megtalálhatók az *-ás* képzős alakok (sőt a legtöbb helyen csak ezekre van példa), az 1800 előtti források pedig mindig *Kutyakaparás*-t mutatnak (ld. Cegléd, Ecsér, Kistelek, Kocsér és Ordasháza adatainál). Ennek alapján talán elfogadható az a feltevés, hogy a névcsalád eredetét a *Kaparás*-ban vagy a *Kutyakaparás*-ban kell keresnünk.

A kocséri *Kaparás*-ra van is egy PESTY-nél olvasható magyarázat: „neveztetik onnan, mert a csárda építésekor az ott levő domba ásatott pincze” (PESTY... Jász-kunság 60; Pest-Pilis-Solt 515). Ennek az első látásra megfelelőnek tűnő magyarázatnak az alapján úgy vélhetnénk, hogy a *Kaparás* csárdanevek a földbe vagy domboldalba vájt putricsárdák építésének egyik jellegzetes mozzanatát, a föld kiásását, „kaparását” örökítették meg. Bármilyen tetszetős is lenne ez a magyarázat, mégsem valószínű, hogy ez volna a valódi motívum, hisz a *Kaparás*-ból elég körülményesen lehetne megmagyarázni a *Kutyakaparás* alakot, arról nem is szólva, hogy egyáltalán nem jellemzőek az olyan igéből *-ás, -és* képzővel létrejött csárdanevek, amelyek valamilyen csárdával kapcsolatos cselekvést neveznének meg (az én mintegy négyezer adatot gyűjteményemben legalábbis nem találtam rá példát).

Előfordulhat ezzel szemben, hogy a csárda jelentésbeli szóalkotással, metaforával vagy metonímiával kapjon nevet, mint például a fentebb az I. (és tulajdonképpen a II.) pontban tárgyalt neveinknél is láttuk. Ennek az alakulás módjának viszont – különösen figyelembe véve a csárdanevekben gyakran előforduló és a *Kutyakaparó*-félénél vitathatatlanul meglevő tréfás hangulatot is (vö. CSEFKÓ: MŰy. 46: 168) – sokkal inkább megfelel a *kutyakaparás*

¹ A megszülető új nevek és a funkcionáló névrendszer kapcsolatáról írja EERO KIVINIEMI Väärät vedet c. könyvében (Helsinki, 1977): "A névkeletkezés a rendszerhez tartozó típusok alapján azt jelenti, hogy az elnevezési alapot nem is választják, nem is önkényesen jelölik ki, hanem ugyanolyan módon alakul, mint más ilyenfajta helyek nevében" (magyarul idézi ismertetésében M. RAINIO: NéprNy. 22–23: 259–60).

‘dombocska, amit (→ amelyet) a kutyák szoktak összekaparni’ szó. Nem tévedek talán, ha úgy vélem, hogy ezek a máshol „guggoló”-nak, *Gugyori*-nak nevezett, földdel letakart putricsárdák, melyek a Kiskunságban általában náluknál jóval nagyobb buckák, dombok közelében álltak¹, külsejük keltette képzettársítással ‘olyan kinézetű csárda, mint a kutyakaparás’ konnotációjú neveket kaptak, vagyis elnevezték őket *Kutyakaparás*-nak.

A jelentésbeli névalkotással létrejött *Kutyakaparás*-ból a névcsalád többi tagja is könnyen megmagyarázható. Az ellipszissel és a képzéses kiegészítéssel alakult nevek mellett (ld. a mellékelt ábrán) egyedül a *Kutyakaparó* igényel bővebb magyarázatot.

(Az ábrában vázolt fejlődési útvonalak mellett a másodlagosan kialakult neveknek a névrendszerbe való beilleszkedése után más irányok is elképzelhetők, éppenséggel az itt bemutatott folyamatoknak az ellenkezője is lejátszódhatott.)²

Érdekes és a névrendszer működését jól mutatja a *Kutyakaparó* név létrejötte. A csárdanevekben egyedül álló -ás végű *Kutyakaparás* a névhasználók számára bizonyára szokatlannak tűnt, és az eredeti névadó motívum elhomályosulása után a névrendszer más irányú analógiás hatásai érvényesültek szerkezetében. Ezután már nem funkcionális-szemantikai vonatkozásai alapján helyezték el a nevet a rendszerben [‘olyan csárda (1), mint a kutyakaparás (2)’], hanem lexikális-morfológiai sajátosságainak (-ás képzőre

¹ Vö. „És amilyen maga ez a csárda, | Olyan a vidéke, | Körülötte a homokbuckáknak | Se’ hossza, se’ vége” (Petőfi: i. h. 575).

² Nem volna talán fölösleges – bár e cikk kereteit szétfeszítené – nyelvjárásaink és a régi nyelv ‘kunyhó, viskó, putri’ jelentésű szavait, szócsaládjait is vizsgálatnak alávetni. Ezek hangalakja, formája – ha másként nem, egyfajta asszociációs háttérként mindenképpen – közrejátszhatott a jelen dolgozatban tárgyalt csárdanevek alakulásában. Ld. például: *gonyhó, gugyec, gugyecz, gugyész, gulyhó, gunyecz, gunyhó, gunyics, gunyó, gunnyó, gurgyal, gurgyelesz, gurgyec, gurgyecz, gurjesz, gurgyi, gurgying, kodíc, kotéc, kótec, kotyec, kotyecz, kotyhec, kottycsz, kunhó, kunyhó, kunyó, kunnyó, kutec, kutyec, kutyc* (ÚMTsz.), *gugyoló, gurgyó* (CzF.), *gugyulló* (MTsz.); *gurda, gurdon, gugyolló* (HERMAN OTTÓ, A magyar pásztorok nyelvkincse. Bp., 1914. 189–90); *kusornó* (uo. 196); vö. még CSEFKÓ: MNy. 45: 83–4, TIMÁR: MNy. 46: 183–4).

végződő összetett főnév) megváltoztatásával, ún. indukciós névadással¹ egy másik hasonló lexikális–morfológiai típushoz rendelték: a szokatlan szóvégi morfémát egy a csárdanevekben gyakori toldalék, a folyamatos melléknév igenév képzője váltotta fel. Az -ó, -ő képző számos csárda- és kocsmánévben megtalálható (*Búsintó, Csepegető, Dübörgő, Dühöngő, Huggyantó, Jajgató, Koplaló, Koslató, Köpködő, Kucorgó, Kúdorgó, Morgó, Ragyogó, Ugró, Villogó*) és jellegzetesnek tekinthető az összetett szóból keletkezett csárdanevekben is (*Bicskadobáló, Búszerező, Csendőrakasztó, Csillagvizsgáló, Falkafogyasztó, Hámszárító, Kutyaszorító, Libadógló, Misemulasztó, Nyakvágó, Papramorgó, Pendelyhajtó, Pipagyújtó, Szemszúró*). A felsorolt nevek analógiás hatása alapján érthető, hogy a *Kutyakaparás* alakja miért igazodott ehhez a formához.

A putricsárdák nevei csárdaneveinknek egyik igen érdekes és színes fajtáját alkotják. Ismertségükre vagy talán inkább „tipikusságukra” jellemző, hogy több közülük közzszóvá is lett. Legismertebb, köznyelvi szóvá vált csárdanevünk a *lebuj*, ami ma rosszalló árnyalattal ‘kisebb, eldugott, rossz hírű kocsmá’-t jelent (ÉrtSz. 4: 617). A TESz. 1810 körülről közli először köznévi jelentésben: „Meg-száltam a Gyugyori-Le-búj kotsmárosnál” (2: 736). Eleinte közzszói jelentése is őrizte a putricsárdákra való vonatkozást, és elsősorban a föld alatti kocsmákat hívták így: 1838: „*Lebuj*: ...Eine unterirdische Kneipe” [= földalatti kocsmá] (TESz. uo.); „*LEBÚJ* ...a többi házakhoz képest mélyen fekszik. Különösen föld alatti tanya, melyben szeszes italokat árulnak, s gyanús nőszemélyek tartózkodnak” (CZF. 3: 133; vö. még BALL. 2: 163; BALASSA 2: 9).

A *Lebuj* mellett a *Gugyori* és a *Lebuki* (*Buki*) név is megindult a közzszóvá válás útján, de a köznyelvig már nem jutottak el. A *gugyori* és a *lebuki* közül a *gugyori* az elterjedtebb. Származására utaló jelentésén túl (‘rossz kocsmá, lebuj’: ÚMTsz. 2: 700; vö. „áldomásra mentek, egy rossz *gugyoriba*”: Arany János: i. h.) ismeretes ‘rozzant, alacsony épület’ és ‘nádkerítés, tető nélküli árnyékszék; pityere’ jelentése is (uo.). Ezen újabb értelemében is régóta használják: 1801/1898: „Visgáld meg [a parasztnak] a rozsát *gugyori* házában” (Bessenyeitől idézi a NSz.).

A *lebuki* csak ‘rossz hírű kiskocsmá’ jelentésben fordul elő (ÚMTsz. 3: 757). Az ÚMTsz. által megadott ‘eldugott, félreeső (hely)’ jelentés, mint a szótár adatai is mutatják, csak a *csárda* szóval együtt található meg. A *buki* esetében még a melléknévi jelleg sem bizonyítható egyértelműen, szerintem az ÚMTsz. idézte népdalban is csak tulajdonnévként áll: „Közepibe éty nagy *buki* csárda” (1: 628).

KIS TAMÁS

¹ Az indukciós vagy rendszerasszociációs névadáskor “egy adott helynévrendszer etimológiailag átlátszó, motivált, a nyelvérzék számára leíró jellegűnek felfogott nevei által kiváltott asszociációk jelentik a névadás alapját” (HOFFMANN ISTVÁN, A magyar helynevek rendszerének nyelvi elemzése. Kézirat. Debrecen, 1992. 208).